

Islamofobie ve vědeckém diskurzu

Poznámky k diskusi o termínu "islamofobie" ve vědeckém textu

PV prvním letošním čísle *Dingiru* byla publikována část vnitroredakční diskuse o termínu "islamofobie". I když byla velmi stručná, objevily se v ní zajímavé momenty a poukázala na problematiku, která je hlubší a obecnější, než jsou nejasnosti kolem jednoho slova. A proto má smysl na stránkách religionistického časopisu v diskusi pokračovat.

Jen stručně si shrňme, jak diskuse začala. Otevřel ji P. Remeš svou námitkou, že není správné používat v odborném textu termín "islamofobie" bez uvozovek, tedy jako odborný výraz. Termín je to totiž ideologický, nikoliv vědecký; nikde není definovaný. (Pojem ideologie je ve zveřejněné argumentaci P. Remeše pouze *implicite*, ale je v ní zcela zásadní.) Později též diskutující navrhuje termín nahradit jiným, např. "islamoskepticismus".

Proti tomu namítali B. Ostránský a zvláště P. Dušek. První obhajuje místo diskutovaného termínu v odborné mluvě, ovšem nikoliv jako termínu vědeckého, nýbrž jako jakési zkratky. Druhý oponent radikálněji argumentuje tím, že výraz již je dostatečně v odborné literatuře zažitý a navíc v opozici proti jeho používání spatřuje jistou ironii až cynismus, který zlehčuje vážnost projevů násilí vůči muslimským spoluobčanům. Do diskuse se později zapojila i čtenářka Elena Imider (v čísle 3 / 2010), která poukázala na to, že termín "islamofobie" má stejnou hodnotu jako "xenofobie" a nalezla odezvu i mimo stránky časopisu *Dingir*. Několik drobných příspěvků publikoval na Internetu religionista V. Machálek. Ten argumentaci P. Remeše také odmítl a dal ji do souvislosti s tím, že její autor se sám se "svými xenofobními postoji vůči islámu a muslimům nijak netají". [1]

Některé argumenty stojí za to, aby se o nich dále diskutovalo. Nejdříve se však pokusme diskusi nahlédnout ze širších souvislostí či teoretických východisek. P. Remeš namítl, že "islamofobie" nemá své místo ve vědeckém textu jako *terminus technicus*. Základní problém diskuse ovšem je, že oponenti tohoto názoru většinou dostatečně nerozlišili otázku, zda toto slovo patří do slovníku sociální vědy, od otázky, zda je správné termín vůbec (tedy nejen ve vědě) používat. (To zde není míněno jako odsudek, jelikož je třeba pamatovat, že se jednalo původně o neformální rozhovor bez úmyslu jej publikovat.) Je však vhodné při pokračování rozpravy otázku znovu jasně formulovat a odlišit ji od té druhé, protože jsou principiálně zcela odlišné.

Co znamená ptát se, jestli je tento výraz vědecký? Znamená to ptát se, zda je v nějaké vědě (a v jaké) "doma", tedy zda je v ní vymezený jeho význam dle pravidel jejího diskursu. Jednotlivé diskursy se liší nikoliv jen svým předmětem (jako je tomu u jednotlivých vědeckých oborů), ale i svými východisky a celkovým zacílením. Uveďme si jednoduché příklady slov, jejichž definice dává smysl pouze v mezích svých oborů. Termíny "zlo", "přirozenost", "poznání" jsou definovány ve filosofii; slova "hřích", "milost", "osvícení" náležejí do theologického slovníku; definice termínů "sociální deviace", "organická solidarita", "statistická normalita", "socializace", "kognitivní nákaza" zase nalezneme v dílech, jejichž autoři jsou empiričtí vědci, v tomto případě sociologové. Např. ve filosofické etice či v sociologii by bylo přinejmenším problematické hovořit o hříchu. Bylo by totiž na místě se ptát, zda zde nedochází k překračování hranic diskursů tím, že autor, který vystupuje jako filosof či empirický vědec, argumentuje pomocí kategorií, jež v těchto oblastech nemají svou definici. (Pojem "hřích", jak je znám v našem prostředí, je nemyslitelný - tedy nedefinovatelný - bez pojmu osobního Boha. A nelze jej do jiného diskursu pouze "přeložit" jiným slovem, např. "zlo".)

Je zřejmé, že u mnohých termínů není dělicí hranice tak jasná, a právě tehdy vznikají problémy, kdy v jedné oblasti zacházíme s pojmem, který má svůj obsah vymezený i v oblasti jiné. Někdy dochází k tomu, že je jeden termín převzat a predefinován, a označuje tak zcela jiný pojem. Právě religionistika je zvláště citlivá na překračování hranic vědy a náboženského vyznávání a stále se vedou živé diskuse o vztahu mezi nimi. V dané diskusi však jde o jinou citlivou hranici, a sice mezi jazykem vědy a ideologie. Spor se vede o to, zda je sledovaný termín vědecký či ideologický. Vzhledem ke stručnosti a původní neformálnosti publikované diskuse zde nebylo vyloženo, co její účastníci ideologičností myslí. Pro pokračování rozpravy je však třeba více se u tohoto zastavit. Pojmu ideologie se obvykle užívá v negativním smyslu, pro naši úvahu si ovšem vystačíme i s dosti širokou a neutrální definicí, podle které se jedná o "soubor idejí, kterými člověk postuluje, vysvětluje a zdůvodňuje cíle a prostředky organizovaných sociálních akcí, bez ohledu na to, zda se tyto akce snaží zachovat, svrhnout či přebudovat daný společenský řád".

[2]

Ideologii můžeme chápat jako další diskurs v tom smyslu, že i ona je oblastí, jež má svá pravidla pro zacházení s jazykem, svá argumentační východiska a své zacílení, kterými se bude lišit od humanitních a sociálních věd či filosofie, s nimiž může jinak sdílet zájem o stejný předmět (člověk a jeho chování ve společnosti). Typickými pojmy z masových ideologií minulého století jsou "čistá rasa", "nový člověk", "beztrždní společnost", "reakcionář", ale můžeme zvolit i jiné příklady, třeba "rodinné hodnoty" či "rovné příležitosti". Máme zkušenosti, jak tragické může být propojení vědy s ideologiemi ("vědecký světový názor").

Rozdíl mezi pojmem vědeckým a ideologickým pak spočívá v tom, že cílem prvního je samo poznání dané skutečnosti, zatímco u druhého jde o motivaci k nějakému sociálnímu či politickému jednání. Stejně jako pojmy náboženské i ideologické mohou být pro vědu součástí předmětu zkoumání, nikoliv nástrojem poznání, protože nedisponuje jejich *definicí*.

P. Remeš argumentuje tím, že "islamofobie" není vědecký pojem na rozdíl od fobií, které mají své místo v Mezinárodním seznamu nemocí. Zde nalezneme v medicíně definované fobie (klaustrofobie, arachnofobie, sociální fobie atd.), tedy psychické nemoci vyznačující se jistými reakcemi na předmět vzbuzující iracionální strach. Proti tomu oponenti (P. Dušek) namítají, že termín "islamofobie" je zavedený v sociálněvědné literatuře, kde jistě nalezneme mnoho různých definicí. Zde je problém v tom, že se hovoří o rozdílných vědách, kde se s výrazem "fobie" zachází jiným způsobem. Je zřejmé, že prvenství náleží medicíně, proto obhajoba legitimacy přejímání již zavedeného výrazu je na straně věd sociálních.

Argument, že se daný termín prostě používá, sám nestačí, protože v dějinách sociálních věd nalezneme mnoho příkladů, kdy odjinud přejatý termín již přestal plnit svou funkci a místo toho, aby skutečnost pomáhal poznat, tak tomu spíše bránil. A to třeba kvůli konotacím, které získal ještě před tímto přijetím. (Pěkným příkladem ze sociologie náboženství by mohl být výraz "sekta".)

Je např. zajímavé, že mezi fobiemi jakožto psychických nemocí nalezneme také ekleziofobii. Analogicky k pojmu islamofobie, jak je obvykle používán, by se mohlo zdát, že půjde o projevy nepřátelství a předsudků vůči křesťanským církvím. Jde ovšem skutečně o nemoc, kdy člověk vykazuje symptomy panické hrůzy z kostelů či jiných sakrálních staveb. Termín "islamofobie" by pak naopak jako medicínský *terminus technicus* mohl odkazovat k poruše, kdy se u člověka projeví zrychlený tep, obtížné dýchání, třes, závrať atd., když např. uslyší muezina, spatří ženu v burce nebo se dotkne Koránu. I když je možné si představit i takovýto druh fobie, který by tak byl podobný klinickému obrazu xenofobie, je zřejmé, že se používá v jiném významu. Dochází zde tedy k terminologickým zmatkům, které není dobré přehlížet.

Další důvod, proč nestačí argumentovat tím, že někteří sociální vědci termín používají je, že sociální vědy nejsou imunní proti vlivu ideologií. Např. žijící klasik sociologie P. L. Berger považuje *současnou* ideologizaci tohoto oboru za jeden z jejích problémů. Přitom je zřejmé, že výrazu "islamofobie" se užívá právě i při onom "postulování, vysvětlování a zdůvodňování cílů a prostředků organizovaných sociálních akcí". Odkazem na psychickou poruchu (ovšem zjevně v jiném než odborně psychiatrickém významu) přitom získává jistý emoční charakter. Termín může získat sílu toho, kdo je takto označen (bez ohledu na to, zda jeho kritika je iracionální či nikoliv), ostrakizovat, vyloučit ze společnosti normálních, zdravě myslících a jednajících lidí. Navíc se dnes označování ideových oponentů za "foby" stalo téměř módou, a navzájem se tak označují stoupenci opačných názorů. Tím se ovšem termín stává součástí skutečnosti, jež má být vědecky popisována a vysvětlována, nikoliv kritizována či obhajována.

V tom je možné spatřit zásadní rozdíl mezi pojmy islamofobie a antisemitismu, které účastníci diskuse (P. Dušek, V. Machálek) k sobě přiřazují. Jinak by tomu bylo v případě, pokud by se místo "islamofobie" používal např. termín "antiislamismus", či "antiislámské projevy". Naopak označení "islamofobie" má svůj "židovský protějšek" v termínu "judeofobie" (viz např. J. A. Taguieff: *Judeofobie moderní doby*). Ten byl ovšem zaváděn již na konci 19. stol., a to skutečně jako *medicínský* pojem, za nímž je pojetí nepřátelství k židovskému národu jako svébytné nemoci. [3] Také srovnání s pojmem xenofobie není neproblematické, jelikož ten ve svém původním významu má své místo mezi v psychiatrii popsány fobiemi.

Potíž je totiž také v tom, že termín tak, jak se s ním zachází, umožňuje zahrnout různé postoje (racionální kritiku i iracionální předsudky, akademické rozpravy i fanatismem a nenávistí motivované násilné činy). Vědec, který bude zkoumat to, co se ve skutečnosti nazývá islamofobií (aniž by toto užívání obhajoval či zavrhoval), se problému nevyhne tím, že toto slovo nahradí nějakým jiným, ale naopak na základě analýzy rozliší různé projevy nevstřícnosti, nepřátelství či násilí vůči muslimům.

Cílem tohoto příspěvku nebylo odpovědět na všechny výslovně či skrytě vznesené otázky, které se v diskusi objevily, ale pouze formulovat poznámky k některým argumentům, které v ní zazněly.

Poznámky:

[1] "Semitoskepticismus" [online], internetové stránky muslimů v ČR Islam Cz, 7. 4. 2010 [staženo 8. 7. 2007], URL: <http://islamcz.cz/content/semitoskepticismus?mini=calendar-akce%2F2010-06>.

[2] Martin Selinger, *Politics and Ideology*, London: Allen & Unwin, 1976 (cit. dle A. Heywood, *Politické ideologie*, Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 14.).

[3] Srov. např. Š. Avineri: "[Autor termínu] Pinksner byl lékař, a proto mu zřejmě takové kvazimedické vysvětlení připadalo lákavé, ovšem terminologie, k níž se uchýlil, vyžaduje objasnění. Říká-li, že judeofobie je příčinou nenávisti k Židům, ve skutečnosti tvrdí, že nežidé se bojí Židů, protože trpí chorobou, jejíž hlavním symptomem je strach ze Židů. Takové vysvětlení není uspokojivé a zároveň postrádá historický rozměr." *Zrození moderního sionismu*, Praha: Sefer, 2001, s. 81.

Miloš Mrázek